

УДК 58.006(477.42)

БОТАНІЧНИЙ САД ДЕРЖАВНОЇ АГРОЕКОЛОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ УКРАЇНИ – ЦЕНТР ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТА РОСЛИН В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІССІ

В.Т. ХАРЧИШИН

Ботанічний сад Державної агроекологічної академії України
Україна, 10014 Житомир, вул. Корольова, 39

Наведено відомості з історії створення та розвитку ботанічного саду Державної агроекологічної академії України (Житомир). Висвітлено основні напрями наукових досліджень та перспективи подальшого розвитку ботанічного саду.

Ботанічний сад у Житомирі засновано в 1933 р. як навчальну та науково-дослідну базу Житомирського сільськогосподарського інституту (нині Державна агроекологічна академія України). Це єдина наукова установа такого профілю в зоні Українського Полісся. Площа саду 34,5 га. Він розташований на берегах невеличкої річки Путятинки (притоки Тетерева) у східній частині Житомира і є окрасою однієї з головних вулиць міста — вулиці Корольова. Тут зібрано і вирощують багато цінних дерев, кущів і трав'яних рослин. Серед них — плодови, ягідні, овочеві, технічні, лікарські, декоративні та інші представники рослинного світу. Нині колекція деревних рослин налічує 550 видів, форм і сортів, а трав'яних — понад 1000 видів.

Засновником і першим директором саду був доцент кафедри ботаніки і фізіології рослин О.Л. Барановський. Олексій Леонтійович, як ерудований ботанік, чудово уявляв стан і потреби сільського господарства Українського Полісся. До складу новоствореного ботанічного саду входили відділи: систематики рослин, продовольчих та кормових культур, лікарських та ефіроолійних, нових культур, насінневої лабораторія. Відразу ж після ство-

рення ботанічного саду в ньому почали проводити важливі агрономічні, а згодом ботанічні дослідження, результати яких актуальні й досі. Перед садом було поставлено такі завдання:

- виконання навчально-допоміжних робіт під час вивчення студентами курсів ботаніки, фізіології рослин, основних розділів рослинництва та селекції;
- вивчення рослинних ресурсів регіону;
- наукові дослідження у сфері ботаніки, фізіології та агробіології;
- пропаганда фітобіологічних знань серед учнів і населення Житомира та Поліського регіону.

У 1935 р. в ботанічному саду організовано наукові дослідження з фотоперіодизму, особливостей розвитку судзи, хмелю, тютюну, проса та інших сільськогосподарських культур, а також їх водного режиму. В цьому ж році було створено алею амурського та японського бархатів. Вони були вперше вирощені на Житомирщині з насіння, одержаного ботанічним садом від Далекосхідного філіалу Академії наук СРСР. Амурський бархат — красива декоративна і медоносна рослина, яка дає чудову деревину для виробництва меблів. Колекція стала родоначальником насаджень цього виду в лісах Житомирщини на площі близько 1 тис. га.

© В.Т. ХАРЧИШИН, 2000

Великих збитків ботанічному саду було завдано в період Великої Вітчизняної війни. З 1941 по 1944 р. сад не функціонував. Загинула колекція багаторічних декоративних трав'яних рослин, насінневі фонди та гербарій. Більшість дерев і кущів дендрарію було знищено.

Після звільнення Житомира від окупантів збереглося лише 126 видів дерев і кущів. З них голонасінних — 11, покритонасінних — 115, у тому числі дерев — 73 і кущів — 53 види. У 1944 р. в саду було проведено інвентаризацію колекції і розпочато поступове її відновлення. Налагоджувались наукові зв'язки та обмін насінням з ботанічними садами СРСР. До каталогу, опублікованого у 1949 р., внесено 131 вид насіння, яке пропонували на обмін.

Подальша наукова діяльність саду (1944—1963 рр.) розвивалася у напрямках інтродукції винограду, персиків та абрикосів, вивчення і впровадження у виробництво саджанців на карликових підщепах. У саду закладено єдиний в Українському Поліссі маточник карликових підщеп усіх типів, визначають нові і перспективні підщепи для зерняткових і кісточкових порід (айва японська, різні види глоду, мигдаль степовий, терен, алича, тернослива тощо). Сад добирає асортимент дерев і чагарників для озеленення Житомира та садіб колективних господарств (у зоні Українського Полісся). Нарешті, провадяться дослідження гніздових насаджень дерев, які використовують у практиці полезахисного лісорозведення на Поліссі і в Лісостепу. Виробництву було рекомендовано деревні та кущові види, придатні для створення полезахисних смуг і протиерозійних насаджень.

Найвагоміший внесок у відродження ботанічного саду та проведення наукових досліджень у повоєнний період зробив його організатор і керівник, завідувач кафедри фізіології рослин, декан агрономічного факультету О.Л. Барановський. З 1933 по 1972 р., за винятком воєнних років, він проводив велику наукову й організаторську роботу зі становлення саду. Дослідження вченого були спрямовані на розробку нових методів інтродукції та акліматизації рослин.

Однією з найцікавіших науково-дослідних робіт О.Л. Барановського, і в результаті експозицій ботанічного саду, стала ампелогра-

фічна ділянка винограду площею близько 1 га, де було зосереджено понад 50 сортів цієї культури.

У саду ґрунтовно вивчено умови вирощування, фенологію, закономірності росту і розвитку, підібрано і рекомендовано для розведення на Поліссі України такі сорти винограду: Перлина, Перлина Саба, Маленгр ранній, Золотистий ранній, Білий ранній, Мадлен Анжевін, Шасла біла, Шасла рожева, Португізер, Лідія рожева, Ріслінг рейнський, Мускат угорський, Кристина та ін. Розроблено методи напівукривної культури та інші специфічні методи вирощування винограду на Поліссі. Наукова робота на дослідній ампелографічній ділянці була пов'язана з численними допоміжними насадженнями винограду в районах Житомирської та інших областей регіону. О.Л. Барановський провадив дослідницькі роботи з інтродукції персика, абрикоса. Він заклавав маточник карликових підщеп, вивів велику групу форм "Українських фундуків", багато інших декоративних рослин. Для демонстрування полярності рослин виростив вербу ламку морфологічно верхнім полюсом вниз.

Насадження тополі, центральну березову алею та лісові смуги з дуба заклали у 1947—1949 рр. викладач лісівництва М.Д. Ігнатов. Ці насадження й нині прикрашають сад і весь східний р-н Житомира. До створення ділянки плодового саду площею 16 га значних зусиль доклали у 1955 р. доц. М.А. Борушко, який працював на кафедрі рослинництва з 1947 по 1972 р. Було зібрано близько 30 місцевих сортів плодкових і ягідних культур. Він також проводив дослідження з питань вирощування винограду та багатьох сортів суниці. Екологію білої гірчиці, інших рослин вивчав доц. В.Г. Лапа, екологію червоної конюшини та її компоненти — проф. В.П. Живан. Проф. Є.М. Кондратюк досліджував еколого-біологічні властивості бур'янів, провадив детальне вивчення видів соснових. Доц. В.В. Собчук брав участь у створенні колекції винограду, розробив окремі прийоми його агротехніки. Він тривалий час проводив дослідницьку роботу з вирощування вихідного матеріалу для селекції гороху. Доц. В.В. Собчук отримав мутанти цієї культури. У важливий період відродження й інтенсивного розвитку ботанічного саду наукові досліджен-

ня проводили викладачі та співробітники Житомирського сільськогосподарського інституту З.А. Барановська, А.А. Зіновчук, П.М. Марчук, Л.П. Грибенникова, А.І. Солов'яненко, Ф.Г. Передерій, Г.М. Семеній та ін.

Тридцятиріччя ботанічного саду гідно відзначено урядом країни. Розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 7 серпня 1963 р. цьому науковому закладу надано статус заповідного об'єкта республіканського значення.

З 1969 по 1982 р. директором ботанічного саду був Олександр Павлович Штейн. Він докладав значних зусиль для розбудови тепличного господарства, збагачення колекції деревних рослин, зібрав велику й оригінальну колекцію кактусових.

У науковій діяльності 1960-х років особливо відзначився завідувач лабораторії фізіології рослин ботанічного саду проф. П.І. Гупало. У 1964—1968 рр. він проводив дослідження з теми: "Вікові зміни рослин і їх значення в рослинництві". Результати наукових досліджень вченого, його монографії викликали інтерес не лише у вітчизняних колег, а й за кордоном. Поряд з теоретичними питаннями індивідуального розвитку рослин він також розробляв прийоми керування віковими змінами плодово-ягідних культур, багаторічних трав, технічних культур, картоплі та ін.

На базі саду науковці досліджували теорію і практику акліматизації плододивих, декоративних, кормових та інших груп рослин з метою збагачення рослинних ресурсів Українського Полісся. В цьому напрямі особливо цінною була копітка і наполеглива праця проф. В.Г. Куяна, який створив плодовий сад інтенсивного типу, що вже упродовж трьох десятиліть є важливою науковою і навчальною базою вузу. Важливим напрямом наукової діяльності професорсько-викладацького складу вузу стала охорона ландшафтних комплексів Українського Полісся, збереження цінних видів рослинного світу, зокрема лілії лісової, меч-трави болотної, водяного горіха, плюща звичайного, горіцвіту весняного, рододендрона жовтого та ін.

Вивчаються екологічні особливості насінневого та вегетативного розмноження екзотів — видів з різних природних флор. При цьому основну увагу співробітники ботанічного саду зосереджують на стійкості рослин до низьких темпера-

тури і вологості. На основі досліджень виявлено екологічну амплітуду катальпи бігніонієподібної, бундука дводомного, софори японської, айланта найвищого та лапини крилоплодої. В цей період продовжуються роботи з формування дендрарію. Доцент Ф.С. Комаров брав участь у розробці та плануванні території саду, проводив роботу з акліматизації сосни кедрової сибірської, платана кленолистого, каштана посівного, ліщини та інших деревних порід.

У 1982 р. директором ботанічного саду було призначено В.Т. Харчишина. Свою діяльність у саду В.Т. Харчишин розпочав з реконструкції. План реконструкції ботсаду було розроблено за участю вчених Центрального ботанічного саду ім. М.М. Гришка АН УРСР й особисто акад. А.М. Гродзінського. Площу дендрарію Житомирського ботанічного саду за планом передбачалось збільшити з 4,5 до 18 га. Цей період сміливо можна визнати часом другого народження саду.

Згідно з планом реконструкції, упродовж 1983—1993 рр. під керівництвом автора цих рядків у ботанічному саду споруджено оригінальний дерев'яний триповерховий будинок наукової лабораторії, який прикрасив не лише сад, а й вулицю Корольова. З фасадного боку саду вздовж вулиці Корольова встановлено нову металеву огорожу на гранітному фундаменті та влаштовано декоративну арку центрального входу, партерна частина якого виходить до мальовничого ставка. На новій площі дендрарію виконано значний обсяг меліоративних робіт.

На території саду у ці роки було влаштовано три ставки, розширено і поглиблено русло річки Путятинки, збудовано греблю через неї. На нову територію завезено тисячі кубометрів ґрунту, розчищено і сплановано територію колишнього міського звалища. Тепер тут ростуть і милують око нові цінні види дерев та кущів, буяють квіти.

Тоді ж було значно зміцнено матеріально-технічну базу ботанічного саду. Побудовано водогінну мережу, два складських приміщення для інвентарю, споруджено альтанку, літні будиночки для охорони та працівників саду, лінії електропередач, влаштовано телефонний зв'язок, зовнішнє електроосвітлення алей, встановлено малі архітектурні форми, паркові лавки тощо. На території саду з'явилася ме-

режа нових алей. У зв'язку з відчуженням частини території саду в північному секторі для спорудження висотних житлових будинків нового мікрорайону рішенням Житомирського міськвиконкому замість цих територій ботсаду виділено 15 га площ у районі проїзду Професора Арциховського (Затишшя), де було засновано філіал ботанічного саду. Тут проведено меліоративні роботи, побудовано міст через магістральний канал, під'їзну дорогу, огорожено більшу частину території.

На основній території саду, в Дендрарії, розроблено композиційні плани посадки нових видів, закладено нові газони, створено експозиції ірисів, бузків, рододендронів. Деревя розміщено біогрупами. Створено такі групи з берези карельської, сосни кедрової сибірської, бука лісового, самшиту вічнозеленого, айви японської, модрини європейської, айланта найвищого, кизильника блискучого, курільського чаю кущового, гортензії великолистої, золотого дощу, форзиції плакучої, ялівця козачого. Всього закладено за 10 років близько 40 нових груп. Колекція деревних рослин збільшилася на 200 таксонів і нині становить 550 видів, форм і сортів та понад тисячу трав'яних видів.

У ботанічному саду проводяться фундаментальні дослідження біологічно активних речовин за програмою Держкомітету України з науки і технологій — "Високоєфективні процеси виробництва продовольства" під керівництвом доцента Г.Є. Іванова. Результативність цих досліджень засвідчує той факт, що авторський колектив у складі Г.Є. Іванова, Р.М. Мерседіна та А.О. Іллякова у 1991 р. отримав авторське свідоцтво про винахід "Стимулятора росту картоплі". У 1992 р. доценти Г.Є. Іванов, Г.В. Павлюк та ст. викл. А.О. Ілляков отримали авторське свідоцтво про винахід "Спосіб підготовки до посадки бульб картоплі". Всього протягом 1986—1992 рр. доцент Г.Є. Іванов отримав 5 авторських свідоцтв про винаходи, зроблені завдяки дослідям, поставленим на дослідних ділянках ботанічного саду. Канд. с.-г. наук Т.М. Олексієвич створила колекцію винограду, що налічує 56 сортів, і проводить їх сортовипробування в умовах Полісся України.

В.Т. Харчишин вивчив ритми сезонного розвитку, ступінь зимостійкості та здатність до збереження життєвої форми і відтворення 603

таксонів. Проведено аналіз культивованої дендрофлори Житомирського Полісся, обґрунтовано шляхи збагачення видового складу та раціонального його використання. На підставі одержаних результатів відбираються перспективні для вирощування на Поліссі види і форми, які можуть істотно доповнити районуваний асортимент культурних рослин.

Матеріали наукових досліджень, проведених у Житомирському ботанічному саду, стали основою для написання чотирьох докторських та понад 20 кандидатських дисертацій. Нині науковий пошук у ботанічному саду в основному ведеться в напрямі інтродукції та акліматизації в умовах Полісся нових корисних видів, форм і сортів рослин. З цією метою визначають відповідність екологічних вимог чужоземних рослин та місцевих природних умов.

З 1996 р. директором ботанічного саду працює Р. В. Журавський.

Результати досліджень науковців саду викладено у періодичних виданнях, довідниках, монографіях, навчальних посібниках. Серед них — "Ботанічна географія з основами екології рослин", "Каталог-справочник древесных растений Ботанического сада Житомирского сельскохозяйственного института", "Охрана растительного мира Житомирщины", "Культурная дендрофлора Житомирского Полесья", "Охрана ценных и редких видов дендроформ Житомирского Полесья".

Ботанічний сад Житомира підтримує зв'язки з усіма ботанічними садами України та багатьма аналогічними установами закордонних країн. Тут проходять предметну практику студенти агроекологічного, екологічного, зооінженерного факультетів, факультету ветеринарної медицини Державної агроекологічної академії України. Часто в саду буває учнівська і студентська молодь, гості Житомира та області, які мають змогу ознайомитися тут з багатьма представниками рослинного світу всіх континентів. Нині ботанічний сад є важливою науково-дослідною установою Державної агроекологічної академії України. Його колектив здійснює велику наукову, навчальну, природоохоронну і просвітницьку роботу, потрібну нинішнім і прийдешнім поколінням.

Надійшла 03.10.2000

БОТАНИЧЕСКИЙ САД ГОСУДАРСТВЕННОЙ АГРОЭКОЛОГИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ УКРАИНЫ — ЦЕНТР СОХРАНЕНИЯ БИОРАЗНООБРАЗИЯ РАСТЕНИЙ В УКРАИНСКОМ ПОЛЕСЬЕ

В.Т. Харчишин

Ботанический сад Государственной агроэкологической академии Украины, Украина, Житомир

Приведены сведения об истории создания и развития ботанического сада Государственной агроэкологической академии Украины (Житомир). Освещены основные направления научных исследований и перспективы дальнейшего развития ботанического сада.

BOTANICAL GARDENS OF THE STATE ACADEMY OF AGRICULTURE AND ECOLOGY OF UKRAINE — THE SAVING CENTER OF BIOLOGICAL DIVERSITY OF PLANTS IN UKRAINIAN POLISSIA

V.T. Kharchyshyn

Botanical Garden of the state Academy of Agriculture and Ecology of Ukraine, Ukraine, Zhytomyr

The history of creation and development of the Botanical Gardens of the State Academy of Agriculture and Ecology of Ukraine (Zhytomyr). The basic trends of the scientific research and prospects of development of the botanical garden have been elucidated.